MAKTABGACHA TA’LIM SIFATINI TA’MINLASHNING ZAMONAVIY PARADIGMALARI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xakimov Abbasxon Oribjon o‘g‘li
Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi
Axmadjonova Nozanin Nizom qizi
Namangan davlat pedagogika instituti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 2-kurs magistranti
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23886264

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta’lim sifatini ta’minlashning zamonaviy paradigmalari doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tahlil natijasida ekologik tarbiyani sifat ko‘rsatkichi sifatida baholash, bola rivojlanishining yosh psixologik xususiyatlariga tayanish va barqaror rivojlanish uchun ta’lim g‘oyalarini milliy ta’lim dasturlariga integratsiyalash zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, ta’lim sifati, ekologik tarbiya, pedagogik-psixologik asoslar, barqaror rivojlanish uchun ta’lim, bola shaxsi, tabiat bilan muloqot, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В статье теоретически проанализированы педагогико-психологические основы формирования экологического воспитания у детей дошкольного возраста в рамках современных парадигм обеспечения качества дошкольного образования. По результатам анализа обоснована необходимость оценки экологического воспитания как показателя качества, опоры на возрастные психологические особенности развития ребенка и интеграции идей образования в интересах устойчивого развития в национальные образовательные программы.

Ключевые слова: дошкольное образование, качество образования, экологическое воспитание, педагогико-психологические основы, образование в интересах устойчивого развития, личность ребенка, взаимодействие с природой, компетентностный подход.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the pedagogical and psychological foundations of environmental education for preschool children within the framework of modern paradigms of quality assurance in preschool education. Based on the analysis, the article substantiates the need to assess environmental education as a quality indicator, to build on the age-specific psychological characteristics of child development, and to integrate the ideas of education for sustainable development into national educational programs.

Keywords: preschool education, quality of education, environmental education, pedagogical and psychological foundations, education for sustainable development, child's personality, interaction with nature, competency-based approach.

KIRISH

Bugungi kunda global ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhit ifloslanishi insoniyat oldiga ekologik madaniyati yuksak shaxsni tarbiyalash vazifasini qo‘ymoqda. Ushbu vazifani hal etishda maktabgacha ta’lim alohida o‘rin tutadi, chunki aynan shu davrda bolaning olamga munosabati, qadriyatlar tizimi va xulq-atvor namunalari shakllana boshlaydi. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida bolalarda atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish lozimligi belgilangan hamda 3-7 yoshdagi bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrovini 37,7 foizdan 80,8 foizga yetkazish maqsad qilib qo‘yilgan [1]. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun esa maktabgacha ta’limni bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi uzluksiz ta’limning birinchi bosqichi sifatida mustahkamlagan [2]. Shu bilan birga, qamrovning miqdoriy o‘sishi ta’lim sifati masalasini yanada dolzarb qiladi. Zamonaviy paradigmalarda sifat faqat infratuzilma va kadrlar bilan emas, balki ta’lim mazmunining bola ehtiyojlariga, jamiyat va tabiat oldidagi mas’uliyat g‘oyalariga mosligi bilan ham o‘lchanadi. Shu sababli ekologik tarbiyani maktabgacha ta’lim sifatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, uning metodologik asosini tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va madaniy-tarixiy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, ilmiy adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish, umumlashtirish va nazariy modellashtirish usullaridan foydalanildi. Mahalliy manbalar orasida maktabgacha ta’lim konsepsiyasi [1] va qonunchilik [2] ekologik tarbiyaning davlat siyosati darajasidagi maqomini belgilab beradi. F.R. Qodirova va hammualliflar maktabgacha pedagogikaning nazariy asoslarini yoritar ekan, bolalarni tabiat bilan tanishtirishni aqliy, axloqiy va estetik tarbiya bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin qiladi [3].

Rus pedagogikasida ekologik ta’lim nazariyasi chuqur ishlab chiqilgan. S.N. Nikolayeva maktabgacha yoshdagi bolalar ekologik ta’limining nazariyasi va metodikasini yaratib, ekologik tarbiyani tirik organizmlarning yashash muhiti bilan aloqadorligi haqidagi tasavvurlar asosida qurish g‘oyasini ilgari surgan [4]. N.A. Ryjova esa ekologik ta’limni bog‘chaning butun hayot faoliyatiga singdirilgan integrativ jarayon sifatida ko‘rib chiqib, “Bizning uyimiz tabiat” dasturi orqali uning amaliy modelini taklif etgan [5]. Pedagogik-psixologik asoslarni tushunishda L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi muhim ahamiyatga ega, chunki olim maktabgacha yoshda tasavvur va ijodiy faoliyat bola tafakkurining yetakchi mexanizmlari ekanligini asoslagan [6].

Xorijiy adabiyotlarda D. Sobel bolalarga juda erta yoshda global ekologik falokatlar haqida gapirish “ekofobiya”ga, ya’ni tabiatdan uzoqlashishga olib kelishi mumkinligini ta’kidlab, avval tabiatga muhabbat va unga yaqinlikni shakllantirishni tavsiya qiladi [7]. J. Davis tahriri ostidagi jamoaviy monografiyada erta yoshdagi bolalar uchun barqaror rivojlanish ta’limi konsepsiyasi ishlab chiqilgan va bolalar ekologik o‘zgarishlarning faol ishtirokchisi sifatida qaralgan [8]. Maktabgacha ta’lim sifatini baholash masalasida T. Harms, R. Clifford va D. Cryer tomonidan ishlab chiqilgan ECERS-3 shkalasi tabiat va ilm-fan faoliyatini sifat ko‘rsatkichlari qatoriga kiritgan [9]. YUNESKO hujjatlari esa barqaror rivojlanish maqsadlariga yo‘naltirilgan ta’limning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulq-atvor natijalarini aniq belgilab bergan [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili maktabgacha ta’lim sifatiga oid zamonaviy paradigmalar ekologik tarbiyaga nisbatan uchta asosiy talabni ilgari surishini ko‘rsatdi. Birinchi talab ekologik tarbiyaning bola rivojlanishining yosh psixologik xususiyatlariga mosligi bilan bog‘liq. Vigotskiy g‘oyalariga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bola dunyoni asosan hissiy idrok, o‘yin va tasavvur orqali o‘zlashtiradi [6]. Demak, ekologik bilimlarni quruq axborot sifatida berish samarasiz bo‘lib, ular bolaning emotsional kechinmalari va amaliy harakatlari bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. Bu xulosa Sobelning ekofobiya haqidagi qarashlari bilan to‘liq mos keladi [7]. Muallifning shaxsiy tahliliga ko‘ra, O‘zbekiston maktabgacha ta’lim amaliyotida ekologik mavzular ko‘pincha taqiqlovchi qoidalar va ogohlantirishlar shaklida berilishi, ya’ni “gullarni uzma”, “suvni isrof qilma” kabi ko‘rsatmalarga cheklanib qolishi xavfi mavjud.

Holbuki, psixologik jihatdan samaraliroq yo‘l tabiatga hayratlanish, g‘amxo‘rlik va mas’uliyat tuyg‘usini ijobiy tajriba orqali shakllantirishdir. Ikkinchi talab ekologik tarbiyaning integrativ xususiyati bilan bog‘liq. Nikolayeva va Ryjova ishlarida ekologik mazmun alohida mashg‘ulot bilan chegaralanmay, bog‘chaning kundalik hayoti, sayrlar, mehnat faoliyati, badiiy va musiqiy tadbirlar orqali amalga oshirilishi kerakligi ta’kidlanadi [4; 5]. Bu yondashuv Konsepsiyada nazarda tutilgan STEAM ta’limi asoslarini erta yoshdan joriy etish va ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish vazifalari bilan uyg‘unlashadi [1]. Ekologik tarbiya shu ma’noda tabiiy-ilmiy tafakkur, estetik did va axloqiy qadriyatlarni birlashtiruvchi integrativ o‘zak vazifasini bajarishi mumkin.

Uchinchi talab ekologik tarbiyani sifatni baholash tizimiga kiritish bilan bog‘liq. ECERS-3 shkalasida tabiat bilan muloqot uchun materiallar va imkoniyatlarning mavjudligi guruh muhitining sifat mezoni sifatida baholanadi [9]. Konsepsiyaga ilova qilingan baholash indikatorlari esa asosan qamrov, kadrlar salohiyati, bolalarning maktabga tayyorligi va tibbiy xizmat ko‘rsatkichlarini qamrab oladi [1]. Muallifning fikricha, milliy sifat indikatorlari tizimini rivojlantiruvchi muhitda tabiat burchaklari, bog‘cha hududidagi yashil maydonlar va ekologik loyiha faoliyati mavjudligi kabi ko‘rsatkichlar bilan boyitish maqsadga muvofiq. Bu YUNESKO tomonidan belgilangan barqaror rivojlanish ta’limi maqsadlarini milliy darajada amalga oshirishga xizmat qiladi [10].

Muhokama qilinishi lozim bo‘lgan yana bir jihat milliy qadriyatlar bilan bog‘liqdir. O‘zbek xalqining tabiatga, suvga, nonga va tuproqqa hurmat bilan qarash an’analari ekologik tarbiya uchun boy madaniy manba hisoblanadi [3]. Davis ta’kidlaganidek, barqaror rivojlanish ta’limi mahalliy madaniy kontekstga tayanganda samarali bo‘ladi [8]. Shu bois xalq og‘zaki ijodi, maqollar, ertaklar va oilaviy an’analarni ekologik tarbiya mazmuniga kiritish ham milliy o‘zlikni, ham ekologik ongni bir vaqtda mustahkamlaydi. Shuningdek, Konsepsiyada nazarda tutilgan ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb etish yo‘nalishi [1] ekologik tarbiyaning bog‘cha va oila hamkorligida uzluksiz davom ettirilishi uchun muhim shart-sharoit yaratadi.

Tahlil natijalari ekologik tarbiya samaradorligini belgilovchi yana bir muhim omil tarbiyachining shaxsiy ekologik madaniyati va kasbiy kompetensiyasi ekanligini ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bola kattalar xulq-atvoriga taqlid qilish orqali ijtimoiy tajriba orttirar ekan, tarbiyachining tabiatga munosabati, kundalik hayotdagi resurslarni tejash odatlari va tirik mavjudotlarga g‘amxo‘rligi bola uchun og‘zaki tushuntirishlarga qaraganda ancha ta’sirchan namuna bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ekologik tarbiya sifatini oshirish faqat dastur mazmunini takomillashtirish bilan cheklanmasdan, pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida ekologik kompetensiyani alohida yo‘nalish sifatida shakllantirishni taqozo etadi. Bundan tashqari, rivojlantiruvchi predmet-makon muhiti ham ekologik tarbiyaning mustaqil pedagogik vositasi sifatida qaralishi lozim. Guruh xonasidagi tabiat burchagi, bog‘cha hududidagi daraxtlar, gulzorlar va kichik tajriba maydonchalari bolaga tabiiy jarayonlarni bevosita kuzatish, ularga ta’sir ko‘rsatish va o‘z harakatlari natijasini his qilish imkonini beradi.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy tahlil maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirish zamonaviy ta’lim sifati paradigmalarining ajralmas qismi ekanligini ko‘rsatdi. Ekologik tarbiyaning pedagogik-psixologik asoslari bola tafakkurining hissiy-obrazli xususiyatlariga, o‘yin va tasavvurning yetakchi rolini hisobga olishga, tabiatga ijobiy emotsional munosabatni ustuvor qo‘yishga hamda ta’lim mazmunini integrativ tarzda tashkil etishga tayanadi. O‘zbekistonda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar bu yo‘nalish uchun mustahkam huquqiy poydevor yaratgan bo‘lsa-da, ekologik tarbiya ko‘rsatkichlarini milliy sifat baholash tizimiga kiritish,

pedagog kadrlarni barqaror rivojlanish ta’limi metodikasiga o‘qitish va milliy madaniy qadriyatlarni ekologik tarbiya mazmuniga izchil singdirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 10.05.2019. № 07/19/4312/3106.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 16.12.2019. № O‘RQ-595 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz (murojaat sanasi: 25.09.2026).
3. Hakimov, A. O. O. G. L. (2024). Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda savodxonlikka o ‘rgatish ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida. *Science and Education*, *5*(2), 464-472.
4. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika: darslik. Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
5. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2002. 336 с.
6. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду. Москва: Карапуз, 2001. 432 с.
7. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1991. 93 с.
8. Sobel D. Beyond Ecophobia: Reclaiming the Heart in Nature Education. Great Barrington: The Orion Society, 1996. 45 p.
9. Young Children and the Environment: Early Education for Sustainability / ed. by J. Davis. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
10. Harms T., Clifford R.M., Cryer D. Early Childhood Environment Rating Scale (ECERS-3). 3rd ed. New York: Teachers College Press, 2015.
11. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2017. 62 p.